

VỀ MỘT SỐ SINH HOẠT VĂN HÓA DÂN GIAN TRONG LỄ HỘI PHỦ DÂY

NGUYỄN TRỌNG NGHĨA*

TÓM TẮT

Đây là lễ hội thường niên, nhưng chưa được công bố đầy đủ. Trong hội có đấu cờ hoa đăng, với quân cờ là đèn hoa đăng hình bông sen có in tên quân cờ. Bàn cờ dây treo cao trên mặt hồ, cờ thủ đi thuyền nan luôn bên dưới...; có múa tứ linh, biểu hiện sự hòa nhập với thiên nhiên và cầu phúc; có đấu vật cổ truyền háo hức, sôi động, đậm yếu tố văn hóa...

Từ khóa: trò diễn; lễ hội; múa.

ABSTRACT

This is an annual festival, but not fully reported. In festival, there is a flower lamp chess game in which chess piece is a lotus-shaped lamp with the name on it; chess board is hang over a lake, and players using boat for gaming etc; having four sacred animals dance to depict the harmony of nature and good blessing; vividly traditional wrestling...

Key words: folk game; festival; dance.

Lễ hội phủ Dây (xã Kim Thái, huyện Vụ Bản, tỉnh Nam Định) là một trong những hội xuân được tổ chức thường niên, có quy mô vào hàng lớn nhất cả nước. Lễ hội nhằm tôn vinh thánh Mẫu Liễu Hạnh - Một biểu tượng trong "Tứ bất tử" của tín ngưỡng dân gian Việt Nam và rất nhiều thần Mẫu ở hơn 20 di tích đền, phủ trong vùng. Bên cạnh những trò diễn, lễ nghi mang đậm nét tâm linh, như: Hát Châu văn, Hầu đồng, rước thỉnh kinh, hội hoa trượng, rước đuốc..., hội phủ Dây còn có các trò diễn dân gian đặc sắc: Đấu cờ người, chơi cờ hoa đăng dưới nước, múa tứ linh, đấu vật... thu hút đông đảo "con nhang đệ tử" và khách thập phương tham gia. Có thể nói đây là bức tranh tổng thể đa màu sắc và tiêu biểu về đời sống văn hóa tinh thần ở làng quê vùng châu thổ Bắc Bộ.

Trò diễn dân gian ở hội phủ Dây rất điển hình của cư dân nông nghiệp Bắc Bộ, đôi khi được cải biên một chút cho phù hợp với điều kiện và phong tục thờ cúng của tín ngưỡng thờ Mẫu. Vì vậy, ngoài mục đích giải trí, khoa trương tài nghệ, cổ vũ tinh thần thượng võ, đề cao tính thẩm mỹ và sự uyên thâm, trí tuệ..., người chơi còn bày tỏ niềm ngưỡng vọng, tạ ơn thánh Mẫu và các thần linh "Tam tòa tứ phủ". Dù đôi khi mang tính đồ đen, hèn xui như tổ tôm điểm, tam cúc điểm, đến trò thể hiện sức mạnh cơ bắp, như vật cổ truyền; từ trò diễn dành cho nhiều người, như múa rồng, thả đèn trời lung linh,

vui nhộn, đến trò chỉ dành cho một hoặc một nhóm người, như đấu cờ, múa tứ linh,... thì người tham dự bao giờ cũng thực hiện nghi lễ bái chào ra mắt và tạ ơn khi kết thúc. Trong lúc chơi, tính thắng thua không còn quan trọng mà thay vào đó là niềm tin thánh Mẫu và các đấng thần linh đang chứng giám và ban cho quốc thái dân an, mưa thuận gió hòa.

1. Đấu cờ người và cờ hoa đăng

Vào ngày lễ hội tháng Ba, trước sân phủ Vân Cát, Tiên Hương người ta vẽ sẵn bàn cờ lớn bằng vôi trắng. Bàn cờ có bao nhiêu quân thì sẽ có chừng ấy thanh niên trai tráng trong làng được lựa chọn mô phỏng quân cờ. "Quân cờ người" mặc trang phục theo tên của quân cờ, tay cầm thêm tấm biển gỗ viết tên quân cờ cụ thể. Quân cờ quan trọng như tướng, sỹ mặc trang phục riêng có màu sắc rực rỡ, cầu kỳ, đầu đội mũ cánh chuồn.

Có hai người chơi cờ chính trong một ván. Người chơi mỗi bên chít khăn quanh thắt lưng và cầm cờ lệnh mang màu sắc riêng. Mỗi một nước cờ, người chơi phất cờ lệnh về phía quân cờ và ra lệnh tiến lên, lùi xuống, sang phải, sang trái ở vị trí mới. Sau khi nghe dứt lệnh, quân cờ lập tức di chuyển. Điều thú vị là mỗi lần đi họ phải múa thêm mấy động tác võ cổ truyền theo tiếng trống trận. Quân cờ nào bị ăn thì có một nhóm lính ở ngoài chạy vào bàn cờ xóc nách đưa ra ngoài như một cảnh trong đánh trận đầy kịch tính. Để tăng thêm phần hấp dẫn cho ván cờ, người làng cử một người am tường luật cờ tường thuật lại diễn biến cuộc

* Đại học Phú Xuân - Huế

đấu bằng những điệu hát ngẫu hứng. Mỗi lần có nước cờ thông minh, họ vui vẻ ca ngợi cờ thủ, khi lại cất lời than vãn cho quân cờ bị ăn trong tiếng cổ vũ của khách thập phương.

Bên cạnh cuộc thi cờ người diễn ra vào ban ngày, hội phủ Dầy còn tổ chức chơi cờ hoa đăng vào ban đêm. Đây là lối chơi cờ rất cổ và độc đáo, mới được khôi phục từ mấy mùa hội gần đây. Thay vì bàn cờ được vẽ trên sân, người ta tạo nên một bàn cờ trên mặt nước trong hồ bán nguyệt trước phủ Vân Cát hoặc phủ Tiên Hương. Bốn cọc tre được đóng xuống lòng hồ sao cho bốn góc vuông vắn, chiều cao vừa tầm với của người chơi. Đường cờ được giăng bằng dây thừng, mỗi vị trí quân cờ được thắt nút chắc chắn. Quân cờ là những đèn hoa đăng hình bông sen, dán bằng giấy màu, bên ngoài có in tên quân cờ và bên trong thắp nến. Khi chơi, cờ thủ di chuyển bằng thuyền nan đến quân cờ, một tay tháo quân cờ đang treo trên dây xuống, chèo thuyền đến vị trí mới rồi treo lên theo nước cờ muốn đánh. Có thể nói, chơi cờ hoa đăng là sự sáng tạo độc đáo của cư dân phủ Dầy. Độc đáo ở chỗ, con người đã biến gắn một trò chơi đơn thuần trên sân đất vào khung cảnh mới là hồ bán nguyệt - vốn được coi là nơi tụ thủy, tụ phúc của các công trình kiến trúc trong tín ngưỡng thờ Mẫu. Thêm nữa, người tham dự cuộc chơi không chỉ là những cao cờ đáng nể mà còn là người nghệ sỹ sắp đặt tài tình. Hòa vào không gian lễ hội, mặt hồ chơi cờ hoa đăng ẩn hiện những bông sen lập lòe đèn nến, khiến tổng thể mỗi ván cờ như một bức tranh nghệ thuật, màu sắc thần diệu, phản chiếu trên mặt nước lung linh.

2. Múa tứ linh

Múa tứ linh là các vũ điệu mang dấu ấn cao sang bởi mô típ bốn linh vật thiêng long - lân - quy (rùa) - phụng (phượng). Trong đó, múa lân tượng trưng cho nghị lực, sức khỏe, hùng tráng; múa quy tượng trưng cho sự trường thọ, thủy chung, bền vững, cẩn cù; múa phượng tượng trưng cho vẻ đẹp kiều diễm, thánh thiện, hạnh phúc; múa rồng tượng trưng cho tất cả các tính ưu việt, như vừa khỏe mạnh, hoành tráng, bay bổng và uy quyền.

Hiện nay, múa tứ linh trở nên hiếm quý vì không còn mấy nơi tổ chức. Ở khu vực châu thổ sông Hồng, gần như chỉ còn người dân của làng Thi Liệt (xã Đại Thắng, huyện Vụ Bản, Nam Định) vẫn tổ chức sinh hoạt múa tứ linh vào những dịp hội làng (ngày 16/11 Âm lịch), lễ mừng thọ ngày đầu năm..., đặc biệt, không thể thiếu trong lễ hội phủ Dầy khi "rước thỉnh kinh" và "hội hoa trạng" tổ chức vào mỗi dịp

tháng Ba hàng năm, vừa để tôn vinh thánh Mẫu Liễu Hạnh, vừa tạo nên không khí rộn ràng, vui nhộn. Có lẽ vì vậy, đối với dân gian Việt Nam, ý nghĩa cung đình của múa tứ linh gần như bị lãng quên mà thay vào đó là sự cầu mong đất nước thái bình, mưa thuận gió hòa, mùa màng phong đăng hòa cốc.

So với các vũ điệu dân gian khác, tính ước lệ tượng trưng của múa tứ linh không biểu hiện trực tiếp trên các bộ phận cơ thể, như tay, chân, mắt, thân... của người múa mà biểu hiện gián tiếp trên các linh vật. Người múa chỉ đóng vai trò người điều khiển các linh vật sao cho giống với các biểu hiện điển hình của các linh vật ấy nhất.

Ví như múa quy, phụng, mỗi nghệ nhân đội lên đầu mình linh vật rùa và chim phượng được sơn vẽ rất đẹp và cẩn thận. Họ khéo léo dùng tay và đầu điều khiển đầu rùa, đầu chim phụng và cánh chim phụng. Thoạt nhìn trông rất đơn giản, song, để đầu rùa, đầu chim phụng, cánh chim phụng cử động tự nhiên, người múa phải chịu khổ luyện bởi đầu linh vật rùa nặng, đầu linh vật chim phụng dài đều tạo cảm giác mỏi, khó điều khiển cho người múa. Trong khi đó, để cánh chim phụng phát lên, hạ xuống thì hai cánh tay người múa lúc nào cũng phải hoạt động và trong tư thế giang gập ngang vai.

Múa quy, múa phụng có phần đơn giản từ việc tạo linh vật đến kỹ thuật múa bao nhiêu thì múa lân, rồng lại phức tạp bấy nhiêu. Lân được hình tượng hóa bằng chiếc đầu sặc sỡ, sừng nhô cao, trên mắt và trán có đính những chiếc gương nhỏ tạo cảm giác long lanh, linh hoạt. Hàm dưới của lân có râu dài, miệng lúc nào cũng "hớp hớp" như muốn đớp mồi. Thân của lân làm bằng lụa đính lông và kim tuyến nhiều màu. Để múa lân cần ít nhất hai người, một người điều khiển đầu, người kia điều khiển thân. Điều khó nhất của múa lân là hai người múa phải phối hợp ăn ý, nhịp nhàng trong điều kiện tầm nhìn rất hạn chế. Vì vậy, từ lâu, múa lân đã là một thứ nghệ thuật dân gian kết hợp hài hòa giữa một chút công phu của võ thuật, một chút chính xác của vận động viên thể dục, một chút khéo léo, cẩn trọng của một nghệ nhân múa gạo cội và trên tất cả là phải có sự hiểu biết sâu sắc về ý nghĩa văn hóa của điệu múa trong đời sống... Có như thế, qua điệu múa người xem mới cảm nhận được sức mạnh tâm linh toát lên từ dung mạo "kỳ dị" của linh vật lân.

Đến múa rồng, ở hội phủ Dầy thường có hai đội múa tham gia gọi là thanh long và hoàng long. Rồng của đội thanh long có màu xanh, bởi được tét hoàn toàn bằng lá dừa và lá dứa đại nên thân rồng

rất nhẹ, uyển chuyển và sinh động. Rồng của đội hoàng long mang sắc vàng, may từ vải lụa như nhiều nơi. Cả hai linh vật rồng này dài hơn 30m, khi múa có thể quấn vòng quanh hồ bán nguyệt trước phủ Tiên Hương, châu đầu trước cửa điện thờ thánh Mẫu. Gần đây, trong lễ hội phủ Dầy, chúng ta còn được chứng kiến 3 linh vật rồng khác được làm bằng các vật liệu nhẹ, tết thêm bóng bay với ba màu đỏ, xanh, trắng được thả lên bầu trời, tượng trưng cho Tam tòa (thánh Mẫu). Như vậy, múa rồng ở phủ Dầy đã vượt qua chức năng vốn có để làm tăng không khí linh thiêng, vui tươi cho ngày hội, cầu cho đất nước thái bình... mà còn mang theo niềm ngưỡng vọng của tín đồ muôn phương đến với các vị thánh Mẫu.

Để điều khiển một linh vật rồng, thông thường cần ít nhất từ 5 đến 7 người, tùy vào kích cỡ rồng. Ngoài ra, còn có thêm một chàng dũng sĩ tay cầm "gậy thần" với quả cầu lửa đi trước đầu rồng điều khiển. Trang phục của đội múa là quần áo đồng màu, thắt lưng bằng đai vải đỏ, đầu chít khăn buộc túm phía sau, chân quấn xà cạp. Riêng người cầm cây gậy thần có trang phục màu sắc sỡ hơn thể hiện sự oai phong của một vị chủ tướng. Điều cốt yếu nhất của nghệ thuật múa rồng là tính đồng đều, tính tập thể thống nhất, nhịp nhàng. Thêm vào đó, mỗi người tham gia phải có sự dẻo dai mang tính nghệ thuật nên cần có sức khỏe tốt, đặt biệt là người điều khiển đầu và đuôi rồng, bởi hai bộ phận này công kênh, nặng, người múa lại phải phối hợp khi lượn sóng, lộn lên, nhào xuống, chui qua thân...

Có thể nói, múa tứ linh trong lễ hội phủ Dầy không chỉ thể hiện niềm khát khao của con người về một cuộc sống thanh bình, thịnh vượng, phát đạt, hạnh phúc, niềm tin và sự biết ơn vô hạn đến các bậc thánh Mẫu... mà còn góp phần bảo tồn và phát huy các trò diễn dân gian đậm nét văn hóa.

3. Đấu vật cổ truyền

Nam Định là địa phương có truyền thống vật võ lâu đời. Nhiều làng xã có sỏi vật và đô vật với phong cách thi đấu riêng. Những năm gần đây, phong trào vật võ dần dần khôi phục sau nhiều năm bị quên lãng, trong đó có hội vật diễn ra ở lễ hội phủ Dầy xã Kim Thái. Từ mùa hội năm 2010, đấu vật chính thức được đưa vào phần trò dân gian của lễ hội. Sỏi vật được dựng trước sân phủ Tiên Hương, thu hút sự tham gia của nhiều đô vật thuộc các địa phương lân

Múa tứ linh trong hội phủ Dầy (Nam Định) - Ảnh: Tác giả

cận có sỏi vật, như các xã Thành Lợi, Trung Thành, Quang Trung, Liên Bảo. Sau khi vị cao niên loa truyền khai cuộc và công bố luật lệ, tiếng trống trận dồn dập vang lên với màn biểu diễn võ thuật đẹp mắt của các đô vật giàu kinh nghiệm, tiếp đến là những trận tranh tài quyết liệt của các võ sỹ trẻ tuổi.

Hội vật đề cao tinh thần thượng võ, không đặt nặng thắng thua, không được ra các đòn đánh nguy hiểm đến tính mạng. Các đô vật lên sỏi không nhất thiết phải có tên trong danh sách của ban tổ chức. Bất kỳ người dân hoặc du khách nào biết đấu vật và có nguyện vọng thi đấu đều được tham gia. Người nào bị vật lấm lưng, trắng bụng là thua, người vô địch là người chiến thắng liên tiếp từ trận đấu đầu tiên đến trận đấu cuối cùng. Về dự lễ hội phủ Dầy, khách hành hương không chỉ được chứng kiến nhiều hiệp đấu gay cấn, với những miếng đánh đẹp mắt, mà còn được xem các động tác se đai, cuốn chỉ của ông cha được khôi phục lại trước một thời có nguy cơ mai một, thất truyền. Vì vậy, hội vật khuyến khích, tưởng thưởng mọi tầng lớp nhân dân, đặc biệt là thế hệ trẻ rèn luyện sức khỏe, lòng dũng cảm và mưu trí để xây dựng và bảo vệ quê hương, đất nước.

Tóm lại, có thể nói, những trò diễn dân gian trong lễ hội phủ Dầy là những "đặc sản" văn hóa truyền thống của vùng đồng bằng sông Hồng. Đó là "bảo tàng sống" nhằm hướng con người về với quê hương, nuôi dưỡng tâm hồn và gắn kết cộng đồng sâu sắc. Hy vọng rằng, lễ hội phủ Dầy sẽ được gìn giữ và phát huy một cách lành mạnh để tạo nên môi trường văn hóa truyền thống tốt đẹp cho các sinh hoạt văn hóa dân gian tiếp tục được duy trì, khôi phục và bảo tồn cho muôn đời sau./